

УДК 821.161.2.09

В. Г. Сірук – кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української літератури Волинського
національного університету імені Лесі Українки

Засоби “правдивості й переконливості” в романі Є. Пашковського “Свято”

*Роботу виконано на кафедрі української літератури
ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглядаються імпресіоністичні, експресіоністичні, сюрреалістичні, фольклорні фрагменти у структурі роману Є. Пашковського “Свято”. З’ясовується їхнє естетичне, художнє значення як засобів, за словами самого письменника, “правдивості й переконливості”, які підсилюють емоційний вплив на читача. Фрагменти розкривають глибинні мотиви вчинків персонажів, їхні психологічні стани, внутрішнє напруження, урізноманітнюють форму викладу. Завдяки цьому текст Є. Пашковського сприймається не як неупорядкований потік свідомості, а як логічне розгортання нарації.

Ключові слова: роман, персонаж, імпресіонізм, експресіонізм, сюрреалізм.

Сірук В. Г. Средства “правдивости и убедительности” в романе Е. Пашковского “Праздник”.

В статье рассматриваются импрессионистические, экспрессионистические, сюрреалистические, фольклорные фрагменты в структуре романа Е. Пашковского “Праздник”. Прослеживается эстетическое, художественное значение этих средств, которыми, за словами самого автора, достигается правдивость произведения, эмоциональное влияние на читателя. Фрагменты раскрывают глубинные мотивы поступков персонажей, психологические состояния, внутреннее напряжение героев, разнообразят форму изложения. Благодаря этому, художественный текст Е. Пашковского воспринимается не как неупорядоченный поток сознания, а как логическое развертывание наррации.

Ключевые слова: роман, персонаж, импрессионизм, экспрессионизм, сюрреализм.

Siruk V. G. Facilities of “Veracity and Persuasiveness” are in the Novel of Ye. Pashkovsky “Sainted”. In the article the impressionistic, surrealism, folk-lore fragments of expressionism in a structure of the novel of Ye. Pashkovsky “Sainted” are examined. Aesthetically beautiful, artistic value fragments as facilities, according to a writer, “veracity and persuasiveness”, which strengthen emotional influence on a reader turns out. Fragments by deep reasons of acts of characters, their psychological states, internal tension, diversify the form of exposition are exposed. Due to it text of Ye. Pashkovsky not as stream of lacking amenities of consciousness, but as logical development of narration is perceived.

Key words: novel, character, impressionism, expressionism, surrealism.

Постановка наукової проблеми та її значення. Є. Пашковський – яскравий представник покоління вісімдесятників, творчість якого розпочинається на зламі ідеологічної, політичної епохи й припадає на час утвердження постмодернізму в мистецтві та літературі.

Як і більшість вісімдесятників, письменник звертається до теми відчуження людини в суспільстві, яка відчуває екзистенційну порожнечу, вакуум. Приреченими на самотність як психологічний тягар стають люди освічені, інтелігентні, що нерідко є причиною трагічного кінця. Проза автора належить до серйозної, матеріалістичної, екзистенційної літератури. Він продовжує розпочаті на початку 80-х рр. ХХ ст. теми “я-людини” в часі й просторі, нереалізованість її творчого, емоційного потенціалу, глобальну проблему сучасності – екзистенційне відчуття відчуженості в суспільстві, абсурдність існування, інтерес до аномалій, до підсвідомого людини. Найчастіше в ролі організованих елементів тематики виступають урбаністичні мотиви.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Творчу манеру Є. Пашковського можна означити як “потік часу”, як намагання схопити матерію часу, відобразити час у дзеркалі духу, через поетику становлення, буття, проходження слова, його внутрішню енергетику. “Євген Пашковський – письменник, пам’ять якого, як колись пам’ять давніх людей, зберігає неймовірну кількість образів, звуків і голосів, кольорів і смаків... І про що б він не писав – він завжди повертається додому (додому), до себе. Але щоб дістатися – він змушений пройти

через суцільні навали образів, звуків, кольорів... Він ніби захлинається від величезної кількості вражень... і ці враження захлинають його писання”, – вважає В. Габор [4, 501].

Письменник висвітлює найбільчі проблеми сучасності та викликає глибокі роздуми і під час читання, і опісля, зокрема теми занепаду культури, катастрофічного стану екології й природи, людських душ. “Творчість Є. Пашковського можна сприйняти як результат спонтанного духовного прориву, де вражає не інтенсивність викладеного змісту, а простір пошуку, який невпинно розширюється вібруючою свідомістю творця”, – зауважує Н. Зборовська [1, 12].

Письменник пише про непросте буття людини в сучасному світі, її фізичне, духовне, моральне існування, “про Содом і Гоморру, пекло нашого життя і пекло в людських душах” [4, 501], звертається до трагічних сторінок історії українського народу. Для своїх творів обирає дещо незвичну для традиційного сприйняття форму викладу: стилістичний потік чи потік свідомості, так звану “соціальну клініку”, удало поєднуючи його з глибокою християнською традицією та біблійністю (хоча сам письменник стверджує, що “термін – «потік свідомості» демонструє убогість критиків. В кожному романі співіснують десятки стилів. Тисячами засобів художник домагається правдивості і переконливості. І, якщо йому пощастить, самотність мови переростає у текст у відвертість часу” [3, 7]). Його герої проходять нескінченні кола чистилища, а оригінальність тлумачення подій, явищ та алюзійних паралелей ламає усталеність примітивних догм. Осмислення його новаторства й парадоксальності потребує неабиякого інтелектуального напруження. Прозаїк намагається досягти такої могутньої художньої концентрації, яка б вивела нашу літературу на новий естетичний рівень. В одному зі своїх інтерв’ю Є. Пашковський стверджує, що “не сприймає в сучасному літпроцесі легковажності, пластмасової мови, дрібнотем’я”, оскільки “письменник промовляє від духу народу – і від якості його промовляння залежить майбутнє” [3, 7]. Тому кожен із його творів дає підстави говорити про феномен Є. Пашковського.

Репрезентуючи перший роман Є. Пашковського “Свято”, В. Шевчук визначив його як “реалістичну драму”, указавши при цьому на традиційність обраної теми: “Біблійна притча про блудного сина так чи інакше трансформувалася у творчості Т. Шевченка, Панаса Мирного, А. Кримського, В. Підмогильного, М. Хвильового, а також у досвіді шістдесятників”. Ця тема, вважає В. Шевчук, породжена специфікою українського життя. Отже, прихід селянина в місто – це одна із ключових драматичних ситуацій, котрі витворюються в нашому житті. Отже, й такий великий інтерес до цієї теми в літературі – результат не тільки літературного наслідування, а й однакових переживань письменників у різночассі, тому роман Є. Пашковського гідно продовжує це естетичне коло [5].

Шукання героєм місця в житті й у світі – одна з магістральних тем української літератури. Ідеться про однакові сюжети: людина не може втриматися вдома; життя складається так, що розлучає юнака із рідною домівкою, природним оточенням; він змушений іти з батьківського дому; життя, в яке потрапляє, не завжди прихильно ставиться до нього; хлопець змушений боротися з несприятливими обставинами. Інколи людина знаходить собі нове пристанище, намагається пристосуватися до змінених умов життя. Трапляються випадки, що людина не витримує випробувань і повертається до покинутого дому або ж гине морально, стає “пропащою силою”.

Герой роману “Свято” Є. Пашковського – “пропаща сила”, хоч не раз мріє про повернення або ж робить несміливі до того спроби. Тут постає ще одна проблема, яка докладно розроблена Панасом Мирним та Іваном Біликом у соціально-психологічному романі “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”, – виродження неспокійної, обдарованої індивідуальності у злочинця. Письменники другої половини ХІХ ст. причину моральної деградації такої особистості вбачали в соціальних факторах: моральне виродження детерміноване соціальною дисгармонією. Сьогодні ця проблема осмислюється в дещо іншій площині: чи можливе існування такої утопічної соціальної гармонії, чи можливе взагалі життя без драм, переступів, злочинів?

Роман “Свято” дуже відчутно спирається на традиційне письмо, на національну літературну традицію (вибір теми, ідейні акценти, введення до структури художнього твору народнописемних мотивів, на яких побудовані численні асоціації тощо). Основна сюжетна лінія розгортається навколо драми Андрія – блудного сина. Ця історія аналогічна до сюжету з роману В. Підмогильного “Місто”, проте Є. Пашковський прагне виробити свій стиль епічно-ліричного мовлення. Показовою із цього боку є відмова від діалогічної форми. У романі “Свято” діалог виконує суто інформативну функцію, відчутно, що це непотрібний елемент у розбудові твору, без нього автор може легко обійтися. Цьому

сприяє й основний стильотворчий фактор: герой Є. Пашковського – приречений самітник. А монологізувати мовлення – це й означає відмежуватися, замкнутися в собі.

Андрій, головний герой роману “Свято” Є. Пашковського, викинутий із села, як і мільйони його ровесників. Над причинами цього явища автор чи його герой не задумуються – це одна з реальностей життя. Андрій потрапляє в місто (Київ), а звідти – в Афганістан. Звідти він повернувся фізично здоровим, але душевно спустошеним, утомленим. Його чекає дівчина, яка живе в міському гуртожитку. Андрій мріє про одруження та власний затишок. Герой залюбки відвідує рідний край (під впливом ностальгійних почуттів), але повертатися туди не збирається. Андрій згадує навіть посвячення в парубки в селі, своєрідну ініціацію: “«...батька й матір шануєш? не просторікуєш за столом? а цілований, не? кажи по правді! а вдежину справну маєш? може, маршалком хтось на весілля візьме», відтак наказували співати, Андрій набичував шию, басив як міг, “чом дуб не зелений? бо туча прибила, козак невеселий – лихая година, ой як мені, дубе, веселому бути: любив дівчиноньку, не можу забути”, «веселої, утни, веселої», він старався вгодити, «чого ти, дівчино, по тім лісі блудиш, либонь ти, дівчино, мого сина любиш? якби не любила, то б і не ходила, через твого сина бистру річку брила», «ну, коли так, прозивайсь парубком», на греблі його, роздягненого, за руки, за ноги шубовснули в ставкове срібноводдя, піднесли оскоминну зелепугу й чарку, поплескали по мокрій спині, «теперечки можеш присікуватись до чужосельців, заїхати по мармізі ухажору свої дівчини, крутити пляшку в підхмеленому колі, ставати на рушничок, сікти щиглями по вухах стабунену під віком малишню, ставити платівки на радіолу, одним словом, действуй» [2, 109].

Перша кривда, якої зазнає Андрій, – невірність дівчини, з якою мріяв одружитися. Хлопець намагається все забути – улаштовується на роботу (стелить на вулицях асфальт – така подія була і в житті самого автора) та закохується в жінку, для якої “дитя – фотографія, милування на відстані”, тому що маленька дочка живе в старій матері в селі. Друзі цієї жінки вбогі й нікчемні. Попри все, Андрій хоче утриматися в місті. Але й тут він приречений на поразку: Анна губить їхнє спільне дитя – вона не готова до серйозних стосунків.

Андрій не знаходить надійного пристанища: їздить до рідного дому в село, знову повертається в місто. Драма душі Андрія не в тому, що він “невдаха”, а в тому, що він людина добра, але не здатна протистояти моральному спустошенню, якого зазнає від життєвих невдач. Моральна сила Андрія, скерована на добро, гине. Отже, на хибний шлях стає той, хто обриває своє коріння, хто не протистоїть злу. Самотність, жаль, туга, страх, тривога, розпач – це означальні слова твору.

Стильовою домінантою, основним конструктивним елементом текстів Є. Пашковського стають фрагмент, деталь, які спрямовані, передусім, на вираження цінності світу. У романі “Свято” присутня величезна кількість сюрреалістичних фрагментів, які віщують трагічні події в житті персонажів. Бурхливе асоціювання, несподіване поєднання віддалених образів, зосередження на інтуїтивному, несвідомому осягненні світу, заглиблення в марення, сновидіння, відтворення фактичного функціонування відчуття й думки без будь-якого контролю розуму покликані не лише попередити очевидні драматичні, трагічні події, але й занурити читача в потаємно-достеменний сенс буття, зафіксувати химерні видіння, де простір і час, людина і витвори її уяви постають zdeформованими. Стара жінка, мати Олени й Анни, розказує свій “сон анахтемський”: “...стадо плямистих свиней шубовснуло з кручі до пінявих вод, кувіщить (виразна алюзія до біблійної притчі), з оскаленими задерними рилами пливе за обрїй, відтак воскресла воєнна пора, колій Терешко за задні ноги до сволюка підвішує кабанця, мотузок шоркає об залізний гак, сіє в очі іржу... послинює мантачку і гострить ножа, паруючою в кварти кров’ю запиває щупку солі на язиці, білує щетитисту тушу...”. Прокинувшись, стара жінка думає про близьке горе, яке може трапитись з її сином чи двома доньками: “не перед добром лихе снище, ой не, довідаюсь-но в город, сусідка корову вицяпне й малу догляне, авжеж”. У недоброму сні вона бачить прокляття: “прокляття перелетіло на голову Анни? На ухажорів неїних? На дітей?.. Господи, помилуй безпутню дочку мою, зжалься над нею, зціли біснування її і пошли милосердну надію, і спокій замість гордині, не доведи до гріха” [2, 113]. Сумні події не забарились: Анна (одна з дочок старої жінки) позбавилась дитини. Андрій, співмешканець Анни, теж уражений вчинком коханої, адже мріяв про родинне життя. Він гостро відчуває власну провину, адже був у селі, коли в Анни визріла страшна думка. Сон, марення, у які поринає персонаж, передають його душевні муки, сум’яття: “наснилось, що гуляє з дитиною над каламутним потоком... дитя забігає в швидку каламуть, жаліється на кутній зубик, потім заходять до лікарні, «хіба можна

такій малишні рвати зуба?», він обертається в кріслі, червоно плює до посудини з ватою, він боїться, «дитятко лишилося без догляду за дверима, аби-но кудись не зайшло». Сон залишив гнітюче відчуття: Андрій розуміє, що зруйнувалися його надії на родинний затишок, усе його життя втратило сенс.

Не менш важливу роль у романі відіграють уснопоетичні фрагменти: приказки, укрощення уривків із народних пісень. Таке повернення до фольклору сприймається як нагадування читачеві про середовище, із якого вийшов Андрій і, зрештою, усі персонажі. Вони покинули село, але так і не змогли пристосуватися до нових умов у місті: усі мають пристанище, але не мають дому, де б панували затишок, родинне тепло. Попри спроби створити сім'ї, усі персонажі залишилися самотниками, мешканцями гуртожитків, урешті – стають людьми, які поволі втрачають ту високу моральність, духовність, які прищепило село. Раз у раз персонажі пригадують чи співають ту або ту українську пісню: “пропив коні, пропив вози, пропив ярма ще й занози, все чумацькеє добро”, “чом дуб не зелений? Бо туча прибила, козак невеселий – лихая година, ой як мені, дубе, веселому бути: любив дівчиноньку, не можу забути”, “чого ти, дівчино, по тім лісі блудиш, либонь ти, дівчино, мого сина любиш? якби не любила, то б і не ходила, через твого сина бистру річку брила”, “чи ти будеш, дівчинонько, за мною тужити, як я сяду та поїду до війська служити? Ой не буду, козаченьку, далєбі, не буду – ти за нові ворітенька, я тебе забуду”, “годі тобі, голубонько, високо літати, ходи, сідай коло мене, щось маю казати: за річкою, за бистрою набери отрути, дай же мені того зілля, щоб тебе забути”, “дівчино моя, гей, сідай на коня, та й поїдем у чистеє поле, до мого двора”, “ой на Івана Купала там ластівонька купалась, на беріжечку сушилась, білим рушничком втиралась” та ін.

У романі “Свято” можна виявити риси імпресіонізму. Прозаїк зосереджується на відтворенні миттєвих вражень персонажів від безпосереднього зіткнення з дійсністю, на щонайточнішому фіксуванні сприйнятого в певний конкретний момент. Він зображує мінливі нюанси настрою, невпинний перебіг почуттів, уражень як потоку свідомості, фіксуючи перше миттєве враження персонажів від оточуючого середовища: (“Віра закликала в гості: пес на утрамбованому котовилі зубами сік блохи, мати на ослоні крізь м'ясорубку чавила в емальовану миску помідори, зітхнула на привітання, на сходах донька фломастером підмальовувала метеликів на зачитаній книжці і по-старечому кахикала в кулачок...на другому поверсі Ігор помітив: над курганом спалахує сторожове світло, містечко урозкидь огортає димкувата імла, ріка засинає в кам'яній, зеленкуватій від моху тіснині, зрідка мотористи пригинаються в катерах під мостом, на сходах жінка пестить бант на голові доньки, що здивовано глипає на чужака в дверях...” [2, 154]). Письменник у такий спосіб намагається максимально наблизитися до “правди дійсності”, побаченої неупередженим зором, без якихось опосередкувань, продиктованих традицією, а насамперед – певною ідеологією. Загальна ідеологічна настанова автора – на духовне відродження, гуманізацію світу, на згармонізування людського суспільства, людини й природи, людини та космосу. Ставлячи перед собою завдання зафіксувати реально існуючі моменти, а не конструювати якісь моделі, письменник відкидає поняття ідеалізації й ідеалу, адже ідеал практично не може явитися в конкретній реальності. Водночас зникає однозначне романтичне протистояння високого й низького, прекрасного та потворного, – ці антонімічні начала, поняття переплітаються. Наприклад, Андрій зовсім не ідеальний персонаж, це звичайна, щоправда з вельми чутливою душею, людина, украй стомлена життєвим хаосом. У його душі панують і альтруїзм, і егоїзм, і високе, духовне, і приземлено-низьке, і слабке, і сильне. Андрій – украй суперечлива особистість.

У романі часопростір ущільнюється і подрібнюється, події поступаються місцем уривчастим фрагментам, які відбиваються у свідомості персонажів. Кожне найменше враження набуває самодостатньої цінності. Картини атомізуються, подрібнюються: “...ще стіни тримали дух свяченої верби, ще сухі айстри ліловіли на купі книг ... ще з «огоньківської» обкладинки над дзеркалом зорив босий Толстой, ще на дитячому ліжку дрімало безвухе зайча, на томику Мопоссана лежав навпіл згорнутий журнал «Здоров'є», коли хруснули її пальці, «горіла сосна, палала, під нев дівчина стояла», – «жалісна моя, ходім до мене, бабуся на богомілля поїхала»... житиму тутай до зими, – «більше служить не будете, під білий вельон підете», осінню легше забути, розійдемося, та й, – «під білий вельон, під вінок, більш не підете у танок...»” [2, 116].

Характер персонажа втрачає статичність, а іноді й цілісність. Увагу Є. Пашковського часто привертають саме ті моменти, які розкривають у героєві риси, несподівані для нього самого, неспіввідносні з його буденною поведінкою. Персонаж цікавий не стільки своєю активністю, спря-

мованістю на перетворення зовнішнього світу, а саме “пасивною” здатністю сприймати, реагувати на зовнішні збудники, бути носієм, навіть колекціонером вражень: “Спросоння чув: бабця шкребе сковороду ножом і виполіскує теплою водою з чайника; металевий звук кігтів груди новим забуттям, доки в передобід помітив крізь прохил фіранки: хазяйка пхнула до трьохлітрового слоїка посипану сіллю цілушку хліба, пішла до сусідки по молоко... звідтепер кожна година розлуки, кожне випадкове на осінніх дорогах добро, кожен видих милосердя до стрічних людей власкавить долю до дитини з нестерпно старечим бухиканням...” [2, 98].

Повістеве начало, хоч і зберігається, проте втрачається розлогий, цілісний сюжет, натомість у ньому посилюється ліричне, суб’єктивне начало та фрагментарність оповіді. Сюжет як ланцюжок зовнішніх подій утрачає своє колишнє значення. Стержневою первиною стає настроєвість – у романі Є. Пашковського сюжет ледь-ледь проступає, натомість розкриваються вузлові почуття, стани героїв – утома в місті, відпочинок на селі, на природі, спалахи душевної енергії. Прозаїк за допомогою різноманітних засобів викладу (різні форми внутрішнього монологу, спроби відтворення потоку свідомості героїв, сюрреалістичні, імпресіоністичні, експресіоністичні фрагменти) намагається відтворити взаємозв’язок різних сфер людського сприймання, передати одночасно зорові, слухові, дотикові враження як узаємозалежні, узаємопереплетені.

Пейзаж у творах Є. Пашковського – це не просто картина природи, виокремлена спостерігачем і докладно описана, не тло подій, а засіб психологічної характеристики. Підкреслюється його повсякчасна мінливість, непостійність, – причому ці зміни можуть бути спричинені як різним освітленням, часом доби, настроєм спостерігача. Прозаїк легко жертвує широтою, усеохопністю опису, виокремлюючи промовисту деталь, суголосну чи контрастувальну з душевним станом героя: “Обвітрене сонце жактіло в безмар’ї, зелені ковальки-стрибунці злякано відпорскували від Андрієвих кроків, гасли зеленими іскрами, вітрюган здував випари степу, крізь обкущену безом огорожу на цвинтарі проглядали хрести в рушниках, ґрунтовка біліла між колихкого жита, небосхил бачивсь безкраїм, синьо прозоріла височінь, журно прозоріло серце, наповнившись світлом миттєвої печалі, «любов, народжена із жалю та остраху, миттєва і вічна, як подих...»” [2, 82].

Висновки. Нова форма викладу вимагає й нових мовних засобів. Для мови творів Є. Пашковського характерне поглиблене, ускладнене асоціювання, особлива яскрава, оригінальна тропіка, неврівноваженість, уривчастість синтаксису, послаблення логічних зв’язків у ньому, а натомість посилення емоційності, часте використання інверсій, безсполучникових конструкцій.

За допомогою стилістичного “потоку свідомості”, сюрреалістичних, імпресіоністичних фрагментів, фольклорних украплень Є. Пашковський змінює погляд на людину. Письменника цікавить не лише конкретна людина, а сам феномен людини, феномен масової свідомості, ініційований нівелюванням людської індивідуальності. Ці фрагменти, за словами самого письменника, сприяють “правдивості й переконливості” тексту, підсилюють емоційний вплив на читача. Фрагменти розкривають глибинні мотиви вчинків персонажів, їхні психологічні стани, внутрішнє напруження, урізноманітнюють форму викладу. Завдяки цьому текст Є. Пашковського сприймається не як невпорядкований потік свідомості, а як логічне розгортання нарації.

Література

1. Зборовська Н. Романи Є. Пашковського (представника нової української прози) / Н. Зборовська // Слово і час. – 1993. – № 7. – С. 12–18.
2. Пашковський Є. Безодня : романи / Пашковський Є. – Л. : ЛА “Піраміда”, 2005. – 268 с.
3. Пашковський Є. : “...тут тобі заповідано бути письменником” : розмова з цьогорічним лауреатом Шевченківської премії / Є. Пашковський // Голос України. – 2001. – 14 берез.
4. Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / упоряд., вступ. слово, бібліогр. відом. та прим. В. Габора. – Л. : ЛА “Піраміда”, 2002. – 628 с.
5. Шевчук В. Чи ж буде вороття додому? : (Про твори українського прозаїка Є. Пашковського) / В. Шевчук // Дніпро. – 1989. – № 9. – С. 5–7.

Статтю подано до редколегії
14.10.2010 р.